

Beszámoló

az OTKA 79152 K számú, *Diplomata Hungariae antiquissima II.* című támogatott kutatásról

Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai a párizsi békét követően tetemes anyagi áldozatokat hoztak annak érdekében, hogy újonnan elnyert területükre történeti jogaikat megalapozzák. Nem jártak ebben töretlen úton, már a középkor korai századaiban igény mutatkozott a területhez való jog történeti síkon történő igazolása. Az újdonság az 1920-as évektől éppenséggel abban fogható meg, hogy a régi kérdést új, a korszerű tudomány teljes fegyverzetét felhasználó módszerekkel szándékoztak megoldani, mindezt az állam tevékeny támogatásával. Ebből kifolyólag a történettudományokra hatalmas feladatok hárultak, első renden is az, hogy összegyűjtsék és megrostálják a történeti feldolgozáshoz felhasználható forrásanyagot. Az eredmény lassan érett be, de végül az eredetileg kitűzöthöz képest több célt is szolgált. Egyrészt korszerű, forrás- és szövegkritikai kiadásban közzétették az utódállamok modern területének középkori előzményeit és az ott élő népességet (vitathatatlanul vagy éppenséggel vitathatóan) említő elbeszélő és okleveles forrásokat, ezzel a tudományos feldolgozás és a közérdeklődés számára olyan tematikus (és tendenciózus) szöveggyűjtemények születtek, melyek a modern politika igényeit (is) kielégítették. Volt ahol több (horvát-szlavón okmánytárak, erdélyi szász oklevéltárak), s volt ahol kevesebb (az ún. burgenlandi okmánytár, a szlovák és a román oklevéltárak) joggal tették ezt — mindenesetre a forráskiadási tevékenység intenzitása megnőtt, a történettudomány homlokterébe került. Másrészt – mivel a történettudomány szcientometriai mérőszámát már egy ideje az egy adott esztendőben tudományos igényességgel közzétett források mennyiségi mutatói teszik ki – egy nemzeti keretek között működő tudományág a világ tudományossága előtt bizonyította hatékony működését s a támogatásra való érdemes voltát. Rendre születtek tehát a középkori Magyar Királyság területén keletkezett vagy arra vonatkozó forrásokat közlétező szöveggyűjtemények. A magyar tudományos kutatás ezeket történeti kételyek hangoztatása mellett is örömmel fogadta és felhasználta, hisz így maga tehermentesült egyes források közzétételének már akkoriban sem hálás és nem gyorsan megtérülő feladata alól. Amellett, hogy megelégnítették a forráskritikát és az oklevéltani stb. kutatást, műfajukból kifolyólag ezek a forráskiadványok időnként káros hatást is gyakoroltak, feldarabolták ti. az eredetileg egységes forrásterület Mályusz Elemér által ideálisként bemutatott forrásbázisát.

A magyar történetkutatás jelentős előnyt élvezett annyiban, hogy a hason tárgyú munkálatok már a nemzeti ébredés korában, a 19. század elején megkezdődtek, s még a korszerűség kezdeteinek elérése előtt jórészt befejeződni is látszottak. Amellett, hogy az akkor még senkiföldjének tekintett késő középkor – pl. a Jagelló-kor – iránt nem mutatkozott nagy érdeklődés, Fejér György és Wenzel Gusztáv gyűjteményével az Árpád-kor, Fejér és az Anjou okmánytár köteteivel pedig az érdeklődés középpontjában álló ún. Vegyesházi-kor forrásfeltárásai tűntek kielégítően elvégzettnek, s az ún. családi okmánytárak valamint az egyházi intézmények forráskötetei a megelégedettség érzését csak növelték. Az időbeli előny azonban hamarosan súlyos hátránnyá változott. Időközben a germanista Karl Lachmann (1793–1851) kidolgozta a szövegkritika – ma már sok kétellyel kezelt, de még mindig hasznos – módszereit, s a német szellemtörténet a forráskritikai vizsgálatokat is újszerű módszertani alapokra helyezte. Az utódállamok tudósai ezeket már hasznosították, míg a magyarországi kutatás – minden szóbeli kritika mellett is – hosszú időn keresztül megelégedett Fejér máig monumentális és időnként méltatlan kritikával illetett, tudományos minőségét tekintve azonban valóban elavult forráskiadványával — amit a digitalizált változat nem csak könnyebben hasznosíthatóvá – gyorsabban kereshetővé – tett, de hátrányaival és

hibáival együtt sajnos konzervált is. A szlovák tudomány pl. már 1971-re előnyre fordította valahai időhátrányát, napvilágot látott ugyanis a *Codex diplomaticus Slovaciae* első kötete, benne a korai Árpád-kor latin nyelvű okleveles forrásainak bőséges – latin nyelvű, tehát a nyugati kutatók által is értett – apparátussal felszerelt kritikai kiadásával. Aligha csoda ezek után, hogy amerikai és brit középkortörténeti feldolgozásokban a „középkori Szlovákia”, de ezt megelőzően, 1955-től az 1920 előtt fogalomként sem létezett „középkori Burgenland” kifejezések jelentek meg, s lettek lassanként a történeti megismerés deformáló elemeivé, amennyiben nem csak a forrásanyagot, de a valaha nem kis történeti katalizmákban is 1526-ig egységesnek megmaradt állam – a *Regnum Hungariae* – történetét darabolták immár szét. Időközben Nyugat-Európában új, az ún. archaikus emlékanyag megmentését és paleográfiai hűségű megsokszorozását célzó tudományos tervek születtek, melyek újabb kihívást jelentettek a nemzeti történetírások számára, így a magyar történetkutatásnak is.

A folyamat tanulságaival a Magyar Tudományos Akadémia is szembesült. Ezért határozta el a legkorábbi okleveles anyag új, tudományos igényű kiadását. A projekt 1960-tól fogva (Györffy Gy., *Történelmi Szemle* 3 [1960] 525.) a DIPLOMATA HUNGARICA (idővel: HUNGARIAE) ANTIQUISSIMA címen szerepelt az MTA tudományos programjában. A munka elvégzésére a kor leginkább avatott tudósait kérték fel. A kutatás irányítását a történész Györffy György (1917–2000) vállalta, vele Györffy 2000-ben bekövetkezett haláláig szorosan és intenzíven együttműködött a levéltáros Borsa Iván (1917–2006), az alapvető és eredményes munkát végző diplomatikus Kumorovitz L. Bernát (A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka [XI–XII. század]. *Századok* 97 [1963]1–31. – később németül is!) és a nemzetközi hírű bizantinológus Moravcsik Gyula (1892–1972). Eredetileg két iskolateremtő latin filológus, ifj. Horváth János (1911–1977) és Gericz József (1931–2007), valamint a középkori magyar írásbeliség és egyházi élet nagy ismerője, a paleográfus-kodikológus és irodalomtörténész Mezey László (1918–1984) neve is szerepelt a munkatervben. Ebből a kutatócsoportból legfeljebb egy neves magyar nyelvész hiányzott, egyelőre tisztázatlan, hogy milyen okból. Moravcsik részvételét többek között az indokolta, hogy a Szt. Istvánnak tulajdonított oklevelek között egy görög nyelvű diploma is a korunkra maradt, de Györffy a 12. század emlékanyagának feldolgozásában is számított a munkájára. A levéltáros és a Szentpétery Imre regeszta-munkálatait végül befejező Borsa és a mellőzöttsége ellenére is az oklevél- és pecséttanban iskolateremtő, premontrei szerzetes Kumorovitz szerepét aligha kell közelebről megvilágítani. Horváth, Mezey és Gericz azonban hamarosan kiléptek a programból, ez amellett, hogy feltehetőleg ma már feltárhatatlan személyes okok is rejtőztek a háttérben, komoly veszteséget is okozott, hiszen – mint látni fogjuk – a szövegek filológiai és paleográfiai feldolgozottsága hagy sok kívánnivalót maga után. Mezey helyét Hervay L. Ferenc (1919–), a tudományos apparátus latin szövegét gondozó premontrei szerzetes Oszwald A. Ferenc (1890–1973) feladatát a középlatin szótár szerkesztésén munkálkodó Boronkai Iván (1933–1995) és Déri Balázs (1954–), a névmutató összeállításának gondját az alaposságáról és körültekintéséről ismert magyar nyelvtörténész Fehértói Katalin (1925–2006) vették át. A megkerülhetetlen latin szómutatót – ez a Magyarország területén keletkezett forrásokra vonatkozott – végül Déri Balázs állította össze. Az 1960-ban meghirdetett kutatómunka – ha kisebb zökkenőkkel is – megindult, majd – amennyire ez a korunkra maradt tudóslevelezésből megítélhető – rendszeresen és módszeresen folyt. Apró személyi változásokra – szerencsés módon – a továbbiakban is sor került. Kubinyi András (1929–2007) a 12. századi kancellária kezdeteinek a tisztázása során számos olyan megállapítást tett, melyek a feldolgozandó oklevelek kiadását is érintik (Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények* 46 [1975] 59-121.), tanulmánya a további oklevéltani vizsgálatok alapjait rakta le.

Az archaikus kor időhatárát a Magyar Királyság archaikus intézményi rendjének kezdő és befejező évében határozták meg. Az 1000. évet indokolta, hogy nagyjából István királlyá avatásától fogva keletkeztek görög és latin nyelvű oklevelek Magyarország területén — a magyar projekt visszafogottságát jól jellemzi, hogy R. Marsina szlovák okmánytára és a burgenlandi oklevéltár ezt a keretet alulról a Karoling- és Ottó-korig (azaz jóval a magyarok megjelenése előtt) bővítették ki: 805-ig ill. 808-ig! A felső határt III. Béla halálának éve, 1196 jelentette. Ekkortól valóban megindult a társadalmi és intézményes rend lényegi átalakulása, a patrimonialis királyság rendjét a helyébe lépő, immár a nyugati fejlődéssel összhangban lévő politikai rendszer váltotta fel. De indokolja az évszámot az is, hogy a magyar történetírás a hivatali írásbeliség intézményesülését, vagyis a magyar királyi oklevélkibocsátó szerv (= kancellária) megszületését hagyományosan az 1181. évhez köti. Végezetül alátámasztják a döntést a forrásanyag számszerűségei is: míg a keresztény királyság első századából megközelítőleg húsz, a másodikból kb. száz oklevélszöveg maradt a korunkra, III. Béla 1181. évi döntésének következtében és annak hála a 13. századból immár mintegy hatezer királyi és négyezer magánoklevél szövege ismeretes. A kibocsátók összetételének átstrukturálódása is a fenti döntést erősíti: 1162-ig bezárólag csak egyházi oklevélnyerők (*destinatarius*) igényeltek írott dokumentumot a velük kapcsolatos döntésekről. Területi tekintetben Györffy a középkori Magyar Királyság területében határozta meg a gyűjtőkört, ebből azonban a tengerpart sajátos fejlődési viszonyainak ismeretében kizárta a történelme során időnként magyar uralom alatt álló dalmát-horvát vidék városi és egyházi oklevéladását. Fontos kérdés még a tematika és a tartalom. A címből következőleg – elviekben – a gyűjtés a legkorábbi Magyarországon keletkezett, görög és latin nyelvű oklevelekre terjedt volna ki, a főszerkesztő azonban hamarosan engedményt tett abban a tekintetben, hogy felvett nem csak fiktív okleveleket (pl. Miklós püspöknek a Képes Krónikában fennmaradt, az újabb szakirodalomban erősen vitatott misszilisét), de Magyarországra vonatkozó, ám külföldön keletkezett szövegeket is. Ez viszont hatással volt a tervezett kiadvány címére és szerkezetére is. A címben a szűkebb tartalmat pontosabban kifejező három latin szó kiegészült az *accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia* tartalmi határokat kiterjesztő magyarázattal. A terjedelem növekedése miatt pedig Györffy az eredetileg egy kötetben közzeendő anyagot szétválasztotta, s első szakaszban az 1131-ig bezárólag keletkezett forrásokra összpontosított, vagyis a mű két kötetesre növekedett. Az eredeti munkatervben második kötetként az eredeti formában korunkra maradt oklevelek hasonmásainak kiadása szerepelt. Ez utóbbit idővel Györffy különválasztotta a DIPLOMATA-projektől, és egy facsimile-mappa mellékletként az eredetiben fennmaradt oklevelek szövegét – korlátozott tudományos apparátussal, ám részletes forráskritikai kommentár és szövegkritikai apparátus nélkül – közzétette. A mappa mérethű – jobb vagy rosszabb minőségű – fekete-fehér fényképeket (azaz nem a szó szoros értelmében vett hasonmásokat) tartalmaz, a mellékletben közölt szövegek száma összesen 50 darabra rúg (*Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. Composuit Georgius Györffy. Bp. 1994.* — a munkálatokban Csukovits Enikő, Jánosi Mónika és Tringli István működtek közre; majd azonos latin címmel, de önállóan, magyar fordításokkal és regesztákkal kiegészítve: *Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Főszerkesztő Györffy György. Bp. 1997.* — a nevezettekén kívül a magyar változatot Veszprémy László és Szovák Kornél gondozta). A munkaterv tartalmi, szerkezeti és személyi tekintetben egyaránt jelentős módosításokon esett át, míg végre eljutott a megvalósulás lehetőségeiig. Tény, hogy kimunkálásában a magyar tudományosság legavatottabb szakemberi, szakterületük legjobb és nemzetközi hírű tudósai vettek részt. Az első eredmény – az I. kötet – a terv fontosságát és nagyságát tükröző elegáns formátumban 1992-ben jelent meg (*Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Volumen I: ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L.*

Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. In Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapestini MCMXCII. — az eredeti tervek és a megvalósult kötet közti eltérések részint a tudóslevelezésből, részint Györffy 1960-as, a projektet bejelentő cikkének és 1992-es előszavának különbözőségéből rekonstruálhatók). Megjelenése óta a korszak kutatóinak nem kell számos különböző forráskiadványt kézbe venniük, könyvespolcukon a DHA tartalmazza 1131-ig bezárólag mindazon okleveles forrásokat, melyek eligazítással szolgálhatnak a királyság történetének első évszázadára. Gyakorlati hasznát meghaladja azonban modellértéke: a magyar történeti forráskiadás „vezérhajója” (Zsoldos A. kifejezése) olyan korszerű módszerek alkalmazásával kimunkált kötet, mely formájában és tartalmában egyaránt mintaszerű a további, nemzetközi tudományos szintre kilépni kívánó kútfőgyűjtemény számára. Egyszersmind jelzi a nemzetközi történetkutatás számára – nemzeti nyelvün ismeretét figyelembe véve hatása főleg latin nyelvű apparátusának köszönhető –, hogy a középkori Magyar Királyság egységes államterület volt, a vele kapcsolatos dokumentumok nem értelmezhetők pusztán az oklevélínyerők (erősen provinciális) szemszögéből, s nem vonhatók le megalapozott történeti következtetések szöveggyűjtemények alapján (R. Marsina több tanulmányt szentelt annak bizonyítására, hogy a modern Szlovákia középkori területi előzménye önálló diplomatikai régiót jelentett; egyik tanítványa, Katarina Stulrajterova ugyanezt igyekezett bizonyítani a pápai okleveles anyag alapján). A kötet színvonalának garanciáját többek között a tisztázott kiadási elvek jelentették (Györffy György: Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat. Levéltári Közlemények 51–52 [1980–1981] 97–109.), ez tanulságul is szolgál a továbbiakra: a szövegközlés formai vonatkozásai súlyos tudományos következményeket vonnak maguk után.

A DHA első kötetének megjelenése igen jó visszhangot váltott ki mind a magyar, mind a külföldi szakemberek körében, sőt az utódállamok tudományossága is nagyra értékelte (l. pl. Giles Constable, *Speculum* 70 [1995: 1.sz.] 150–152.). A megjelent ismertetések és recenziók rendszerint az érdemeit és előnyeit emelték ki, esetleges hiányosságairól és hibáiról inkább hallgattak — ez részint a bizonyos kérdések iránt megnyilvánuló tudományos közöny, részint a főszerkesztő tekintélye iránt megnyilvánuló tisztelet számlájára írható. Pedig akadtak ilyenek is jócskán, bár az egész munkaterv értékét érdemben talán nem befolyásolják — a munkaterv folytatására nézve azonban tanulságosak. Akik ismerték Györffy professzort, jól tudják, döntései gyakran szubjektív alapon születtek, ami igaz a személyi kérdésekre éppúgy, mint a tudományosakra. A pannonhalmi kiváltságlevél interpolációinak határozott zárójeles különválasztása az általa hitelesnek vagy megbízhatónak tartott résztől többek között ilyen döntést tükröz. A *de praepositio* kirekesztése a hagyományos konszenzus alapján megbízhatónak tekinthető szövegből nem csak két betű lényegtelen – akár figyelmen kívül is hagyható – minősítést érinti, hanem az egész szöveg értelmezését, s ezen keresztül az István-kori egyház- és államszervezés alapvető megítélését. A minősítés mögött Györffynek egy 1969-ben – a DHA-projekt keretében – született tanulmánya áll, melynek az állításait a szakirodalomban éppen Gerics József és éppen módszertani alapon bírálta 1984-ben – a DHA vonatkozó apparátusa és bibliográfiája meg sem említi Gerics nevét ill. az esetleges kétségeket (36.o.). Fontos következményekkel járt a filológusok kicsatlakozása a kutatócsoportból. Ők ugyanis bizonyítást jelentettek volna a lachmanni szövegrekonstrukció korrekt módszereinek alkalmazására, főleg ennek formai körülményeire. A szövegkiadás-technikában alapvető követelmény a szöveg ellenőrizhetősége annak minden pontján — elviekben ezt szolgálja az apparátus. A régebben bevett módszer (ezt – a már akkor sem nagyon korszerű módszert – követték annak idején Szentpétery Imre munkatársai az SRH-ban foglalt szövegrekonstrukciókban) megengedte egy vezérkéziratnak a hibáival együtt, de modern tipográfiai keretek között történő reprodukálását, amikor is a szöveghibákra és –romlásokra a zárójelbe tett, kurzívan szedett *sic!* hívta fel a figyelmet, ill. index-számos

apparátus javította a hibát ill. romlott szöveget. A ma inkább elfogadott módszer ennek pontosan az ellenkezője: a főszöveg az akadálymentesen olvasható javított és értelmezett (!) – (re)konstruált szöveget nyújtja, s az index-számok alkalmazása nélkül, sorszámmra utaló lemmatizált apparátus adja a romlott változatot. A DHA első kötetében mindkét módszer előfordul, szinte minden egyes közölt szövegben van példa egyik és másik módszerre egyaránt. Az ellenőrizhetőség és követhetőség hiánya a szöveg megbízhatóságát – azt ti. hogy adott esetben különösebb utánajárás nélkül is támaszkodhat rá a történész – hátrányára befolyásolja. Szintén megfontolandó lett volna a *codex (= manuscriptum) descriptus (-m)* fogalma, ami azt tanítja, hogy lineáris szöveghagyomány esetén (az oklevelek túlnyomó többsége ebbe a körbe sorolható — rendelkezésre áll az eredeti és a róla készült közvetlen átiratok) meg kell elégedni a hagyományozott kézirat jellemzőinek rövid szöveges rögzítésével, olvasati változatait azonban fölösleges feltüntetni. Korai, történetileg igen értékes források esetén nem indokol(hat)atlan a szövegösszehasonlítás minden egyes variánsra vonatkozó elvégzése, ezen változatok apparátusba való bevonása azonban túlterheli a szövegkritikai jegyzetanyagot, s megnehezíti a felhasználó dolgát, akinek lényeges és lényegtelen alakváltozatok között kell lépésről-lépésre különbséget tenni — a szöveg folyamatos olvasása során; (ezt a problémát pl. az SRH annak idején jól kezelte a hierarchikus apparátus felépítésével). Ugyanígy nehezményezhető a *coniecturák* kérdése. A DHA I. kötetében csupa olyan szöveg szerepel, melyek régóta ismeretesek (a pannonhalmi kiváltságlevél *editio princeps*e többek között 1606-ban látott napvilágot), így a rájuk támaszkodó szerzők rendszerint tettek javaslatokat olvasatokra és a romlott szövegek javítására. Ha ezt a szöveghagyomány más kézíratai alapján tették, akkor *correcturával* van dolgunk; ha azonban pusztán az író / fogalmazó stilisztikai szokásainak beható ismeretében (ún. *divinatio* = sugallat alapján), akkor *coniecturáról* beszélhetünk. Utóbbi esetben a javítási javaslat szorosán összeforrott a javaslattevő nevével, mondhatni annak „szerzői jogai” körébe sorolandó. Az ilyen szerzőnevek feltüntetésének rendszeres elmulasztása a DHA I. kötetében a historiográfiai megbízhatóság tekintetében támaszt komoly kételyeket.

Györffy professzor nagy életművet és súlyos örökséget hagyott hátra. A *Chartae* megjelenése után többekkel szóban közölte, hogy a DHA második kötete „már készen van”, azzal amúgy sincsenek problémák, mert a 12. századi oklevelek már nem is olyan fontosak, s a másolatok általában a meglévő eredetiről készültek, így azokat nem is kell olyan alaposan feldolgozni (!). Alaposságát és körültekintését ismerve – ez a történeti földrajz alapján aligha lehet kétséges bárki számára – optimista szavai nem magyarázhatók mással, mint hogy fogyni érezte az idejét, s érthető módon szeretne volna még kézbe venni a második kötetet is. Erre azonban már nem kerülhetett sor, a kézirat messze nem volt olyan állapotban — s a projektet alapító professzor 2000 végén elhunyt. Akkor még folyamatban volt a DHA második felének feldolgozását célzó OTKA-kutatása, amit a legszükségesebb teendők elvégzésével Csukovits Enikő zárt le.

Egy sikertelen kísérletet követően a jelen beszámoló tárgyát képező pályázatot 2008-ban nyertük el, az év szeptemberétől induló kutatási projektet Bálint Csanád akadémikus, a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kollégium akkori elnöke engedélye alapján technikai és pénzügyi nehézségek okán két ízben hosszabbítottuk, először 2012-ben egy év, majd 2013-ban egy fél év hosszabbítást kaptunk. A kutatócsoport munkatervét és személyi összetételét a fentebb részletesen bemutatott előzmények és tanulságok alapján igyekeztünk kialakítani. Lényeges szempont volt, hogy az elvégzendő munka alkalmas arra, hogy műhelymunka keretében fiatal doktoranduszok tanulságául szolgáljon, szükségesnek látszott azonban tapasztalt kutatóknak a munkálatokba való bevonása is. Seniorkutatóként Kóta Péter, a nyugati középkor oktatója és kutatója, valamint Farkas Zoltán bizantinológus látszottak alkalmasnak a munkaterv előmozdítására, forrásnyelvi tudásuk miatt megkerülhetetlen volt az

együttműködésük. Fiatal kutatóként a doktorandusz magyar nyelvész Németh Tamást (ő idővel vidéki munkalehetősége miatt kikapcsolódott a programból) és Bácsatyai Dánielt, valamint részint adminisztratív-technikai, részint tudományos kutatási feladatok ellátására Kiss (rövid idő után: Vajk) Borbálát vontuk be a munkába. Hasznos munkálkodást követően Vajk Borbála szülési szabadságra ment, helyette az Iroda engedélye alapján Kalotai Noémi látta el a munkakört. A csoport összetétele – ha nem is fedett le minden vonatkozó tudományterületet – egyelőre a munka megindítását eredményesen szolgálta. Németh Tamás a magyar nyelvi szórványai miatt kiemelkedő jelentőségű Dömösi adománylevelével (1138) problémáival foglalkozott, Bácsatyai Dániel az okleveles gyakorlat és az elbeszélő irodalom összefüggéseit vizsgálta. Utóbbi amellett, hogy több tanulmányt tett közzé a témakörben, felvetette az irodalmi ajánlólevelek (P. mester és Cerbanus) feldolgozásának megkerülhetetlenségét. Vajk Borbála Györffy terveire képest újdonságként a feliratos emlékek vizsgálatát kezdte meg, de anyagot gyűjtött a héber és arab nyelvű források szakirodalmi feldolgozásához is. Farkas Zoltán a III. Béla-kori bizánci szövegek feldolgozására tett lépéseket – ennek kapcsán tanulmányban számolt be a Czebe-hagyaték fontos historiográfiai tanulságairól –, valamint a korszerű kiadástechnika kérdéseit ill. igényét tisztázta tanulmányban. Kóta Péter a digitális forráskiadás nemzetközi trendjeit megismerésére tett erőfeszítéseket, annak a lehetőségét kereste – többek között egy római és egy londoni nemzetközi konferencián –, miként kapcsolódhatna a magyar munkaterv a külföldi ezirányú kutatásokhoz. Az utóbbi vizsgálat fontos tanulsága volt, hogy a magyarországi digitális forráskiadás fogalmilag meg sem közelíti azt, amit a nyugati tudományosságban értenek alatta. Kóta tapasztalatai inspirálóak lehetnek a magyarországi paleográfiai kutatás megújításában. A témavezető az összegyűjtött anyag rendszerezésével, filológiai szövegvizsgálatával és feldolgozásával foglalatostkodott. A reszortok és szerepek korosztályok szerint jól elkülönültek egymástól.

A legfontosabb feladat – egyben a legjelentősebb eredmény is egyelőre – a Györffy-féle kutatócsoport kézirati hagyatékának feltárása, számbavétele, rendszerezése és megóvásának biztosítása volt. Györffy professzor optimizmusa túlzóbbnak bizonyult, mint gondolni lehetett. Kéziratainak jelentős része halálát követően a MTA Történettudományi Intézetének Középkori Osztályára került. Zsoldos Attila osztályvezető a kéziratokat évek hosszú során át rendezett körülmények között tárolta, a pályázat elnyerését követően pedig átadta a témavezetőnek. Az átvett mappákat a először számbavettük, s azt rövid időn belül megállapíthattuk, hogy az átvett dokumentáció csak egy része – legfeljebb nagyobb töredéke – lehet a feltehető teljes kéziratos anyagnak. Megkerestük az eredeti résztvevők közül ekkor már egyedül az élők sorában lévő Hervay F. Leventét, aki fontos információkkal látott el bennünket, a kézirat közelebbi sorsát illetően azonban nem rendelkezett közelebbi értesülésekkel. Miután a Györffy-hagyaték nem egy alkalommal, hanem folyamatosan került az Történettudományi Intézet vári szobáiba, hamarosan – kb. egy éven belül – előkerült egy újabb mappaállomány, ami jelentős nyereség volt és többletet jelentett, de még mindig súlyos hiányosságok mutatkoztak – többek között a teljes III. Béla-kor oklevélanyaga és a 12. század összes pápai oklevele hiányzott belőle. Újabb idő elteltével napvilágra kerültek Borsa Iván hagyatékának maradványai, s ezekből elő is került – sejtethető is volt, hogy itt kell keresni – annak rendje és módja szerint a III. Béla-kori gyűjtemény, kivéve persze az ekkoriban megszorodó pápai dokumentumokat. A maradék hiányok után kutatva megkérdeztük Spekner Enikót, a BTM főmuzeológusát, hogy Kumorovitz L. Bernát hagyatékában nem lelhető-e fel a nálunk hiányzó mappák, ez a kísérlet azonban sikertelennek bizonyult. Végezetül némi előrelépést jelentett a megjelent kötet előszavának egy megjegyzése, mely beszámol arról – a szakmai orális hagyományban amúgy is ismert – tényről, hogy Mezey László időközben csatlakozott egy másik tudományos projekthez, a korai pápa leveleknek a

Hungaria Pontificia keretében történő feldolgozásához. A rá kirótt feladatot a DHA számára ugyan nem készítette el, de beleegyezett, hogy azt helyette Hervay F. Levente végezze. Mezey professzor tragikus hirtelenséggel hunyt el, a nála lévő fotokópiáknak és oklevélszövegnek egyelőre nyomaveszett. Csak a legutóbbi időben derült fény arra, hogy Mezey az anyagát átadta James Ross Sweeney-nek (1940-2011), aki halálát megelőzően hosszas kérésre átadta azt a Szegedi Egyetem oktatójának, Hunyadi Zsoltnak. Hunyadi előzékenyen teljes terjedelmében megosztotta ugyan az általa magánköltészen az USA-ból hazaszállított dokumentációt a DHA-projekt témavezetőjével, de ebben szűkös regeszták és minimálapparátus volt csak, egyes esetekben teljes szövegek, de pl. a kéziratokról készült fotók sehol. Nem kis nehézségek árán egyesítettük a meglévő kézirati anyagot, gondoskodtunk az elhelyezéséről és a tartalmi ellenőrzéséről. Első pillantásra megállapítható volt, hogy a Borsa Iván által összeállított kéziratrészt van a „legjobb” állapotban — pontosságáról és határidőtartásáról ismertük a professzor urat (kézirataira már Kubinyi is hivatkozott 1975-ben). Az ő kézirata feldolgozott szövegeket tartalmazott, a bevezető apparátussal felszerelve, az esetek jelentős részében azonban a kritikai apparátus nélkül. Ha ez utóbbi hiány nem jelentkezett volna is, a kézitról az is kiderült, hogy 1963-ban lezárt állapotban van, ami bizony az időközben eltelt évtizedek szakirodalmának tekintetében elavultságának a jele. A többi mappa tartalmának vizsgálata azt mutatta, hogy Györffy lehetőség szerint ezekben rendszerezve összegyűjtötte a fekete-fehér fotókat (ez nagy nyereség, lévén, hogy a DL/DF adatbázisban máig hiányzik pl. Márton ispán csatári alapítólevelének fotója stb.) vagy xerokópiákat, emellett saját alkalmi – hol olvasható, hol értelmezhetetlen – jegyzeteit, esetenként az oklevél legépelt szövegét, bibliográfiai jegyzeteket, az egyes oklevelekre vonatkozó különlenyomatokat (ezt ritkán), és az oklevelekkel kapcsolatos levelezés töredékét. Első gondunk ezt követően a megmentett és valamelyest rendszerezett anyag fennmaradásának biztosítása volt, ennek érdekében a teljes birtokunkba jutott anyagot beszkeneltük, megfelelő sorrendben mappákba rendeztük és felszereltük a megkerülhetetlenül szükséges szakirodalom digitális verzióival.

Az is bizonyossá vált, hogy az átörökölt anyag kiegészítésre szorul. Ennek egyik iránya a – főképpen a pápai oklevelek körében és fényképdokumentáció esetében mutatkozó – hiányok pótlása volt. Ennek érdekében különböző levéltáraktól beszereztük a korai darabok színes, nagy felbontású digitális fotóit (időnként teljes kötetes anyagot: Vatikán, Győri Egyházmegyei Levéltár, Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár) és ezeket csatoltuk az örökölt mappák tartalmához. A 12. századi oklevelek hagyományozódás-története szempontjából különösen nagy volt a jelentősége a pannonhalmi *Liber Ruber*nek. Miután az eredeti formában fennmaradt daraboknak szám szerint megközelítőleg a fele a pannonhalmi levéltárban őrződött meg, ezek hagyományozódásának első és legfontosabb láncszemét a *chartularium* jelenti. A teljes kötetről hozzáértő szakemberrel (Mudrák Attila) – alkalmasint nyomdai reprodukcióra ill. hasonmás előállítására is alkalmas nagy felbontású – fotókat készítettünk. Összeállítottuk továbbá a 12. századi pápai oklevelek listáját és folyamatosan szereltük fel a szükséges bibliográfiai apparátussal. Ebben nagy segítségünkre volt Walther Holtzmann magyarul is megjelent gyűjteménye és Mezey László erre vonatkozó cikke (Századok 93 [1959] 404–417., 418–423.). Ismeretes, hogy Alexios / Béla herceg bizánci tartózkodása idején, trónörökös jogától való megfosztását követően, de még Magyarországra való hazatérte előtt a Szentföldre zarándokolva újdonsült feleségével együtt adományt tett a jeruzsálemi ispotályosoknak. A fennmaradt oklevél kivonatos fordítása megjelent Kristó Gyula és Makk Ferenc III. Béla-kori szöveggyűjteményében, de a latin szöveg magyarországi könyvtárakban nem volt elérhető. A 19. századi publikációt előbb brit könyvtárból, később már Bécsből is sikerült digitális formátumban beszerezni. A kiegészítés másik iránya újdonság volt. Györffy programhirdetése után került magyarul is nyilvánosságra Abu Hamid

al Garnati granadai muszlim utazó földrajzi-etnográfiai munkája, melyben szerepel II. Géza király írásbeliségének és nagypecséjtjének leírása. Ezzel a feldolgozandó nyelvek (latin, görög, héber) köre az arabbal bővült, aminek a megoldására második tudományos kerekasztalunkon bevontuk Maróth Miklós arabista professzort. Emellett újabb héber nyelvű adóslevelek is kerültek elő. Nagyobb jelentősége volt két további műfaj feltárásának: az egyik a már említett irodalmi ajánlólevelek (Cerbanus, P. mester) csoportja, a másik a kövön mint hordozón fennmaradt oklevélszerű dokumentumoké (pl. bulkeszi felirat stb.), melyeket szintén bevontunk a gyűjteménybe. Ritkítottunk is az átörökölt kéziratot – természetesen fizikai értelemben megőriztük és archiváltuk a nem kívánatos darabokat is –, amennyiben a dalmáciai anyag egy részét negligáltuk. Györffy eredeti elve ugyanis az volt, hogy az egyes darabok felvételéhez nem tartotta elégséges indoknak azt, hogy a szöveg pusztán mint hűbérurat a keltezésben említi a magyar királyt, vagy ennél is jelentéktelenebb kitélt alkalmaz. Ilyen darabok mégis nagy számban szerepeltek az eredeti Györffy-mappákban, teljes feldolgozásukat nem ítéltük kívánatosnak.

Az eredeti, 1960-ban meghirdetett programhoz képest – mint fentebb írtuk – bővülést jelentett egy korlátozott körű külföldi eredetű forrásanyag *accedunt* gyanánt való bevonása. Ez nem csak a szerkezetre és a terjedelemre volt döntő hatással az I. kötet megjelentetésekor, de a továbbiakra nézve egy lényeges kérdést is felvetett. Nevezetesen azt, van-e keresnivalója a magyar tudománynak olyan területen, amelyet a külföldi tudományosság a hazaiaknál sokkal jobb körülmények között – ebből kifolyólag magasabb színvonalon is – már elvégzett. Pl. VII. Gergely pápa egyes leveleinek új kiadása járt-e bármilyen új tudományos ismerettel Erich Caspar akkor már legendás hírű *Register*éhez képest. A kérdés természetesen költői, bár annyi hasznát bizonyosan el kell ismerni, hogy immár egy kötetben összegyűjtve szerepelnek az összes (?) fontos szövegek – ehhez képest bizonyosan veszteségnek értékelendő a dekrétális emlékek kihagyása a munkatervből (tudjuk, időközben a hivatkozási alap is megszűnt Jánosi Mónika korai halála miatt). A 12. századi okleveles forrásanyag jegyzékébe Györffy felvette Barbarossa Frigyes, továbbá Canterbury Tamás és Salisbury János (John of Salisbury) egyes (ok)leveleit. I. Frigyes oklevelei 1975–1990 között az osztrák akadémia közreműködésével öt kötetben napvilágot láttak a *Monumenta Germaniae Historica* nagy tekintélyű sorozatában (DD F I., 1-5.), a két angol főpap levelezésének szöveg hagyományát Anne Duggan külön monográfiában tisztázta (1980), majd a minket érdeklő szövegeket szövegkritikai kiadásban meg is jelentette az *Oxford Medieval Texts* sorozatában (2000). Az osztrák és a brit tudósok bizonyosan nem voltak kénytelenek fényképek alapján dolgozni – esetünkben az eredeti darabok vizsgálata valóban csak a lényegesebb esetekre korlátozódott (Róma, Párizs), – s a könyvtári körülményeik is könnyebb hozzáférést biztosíthattak számukra a hazai viszonyokhoz képest, munkájuk megbízhatóságához pedig aligha férhet kétség. Miként ahhoz sem, hogy a szövegkritikai kérdések tisztázásához magyar tudós csak nagyon szerencsés esetben járulhatna hozzá (ha ti. a fél életét ezen levélírók és –kibocsátók kéziratának tanulmányozásával töltené). Értelmezésük és forráskritikai feldolgozásuk már más kérdés. Ezekben az esetekben szerencsésebbnek látszik az eredeti projekt cím szűkebb értelmezéséhez való visszatérés: valóban csak a magyarországi eredetű darabokra való összpontosítás. Más a helyzet természetesen azokkal a tételekkel, melyek – bár a feldolgozásuk nem kis nehézségekbe ütközik – kétségtelenül a magyar tudomány kompetenciájába esnek. Ilyenek a szentföldi zarándokházalapításra vonatkozó és a Béla herceg szentföldi adományát biztosító oklevelek. A bővítést inkább a dekrétális és feliratos emlékek irányába tartjuk relevánsnak.

A fentiekből sejthető, hogy az átörökölt, igen változó minőségű és állapotú kézirat anyag alapján a támogatási ciklus második időszakában világossá vált, hogy a továbbiakban már nem egyszerű szöveggondozás, kéziratellenőrzés és sajtó alá rendezés a feladat – még ha Györffy professzor optimista szavai alapján joggal lettek volna is effajta illúzióink –, hanem a

legjobb minőséget képviselő Borsa-kéziratok esetében a szakirodalmi és szövegkritikai korszerűsítés, a kevésbé jó színvonalú (értsd: kézzel írt feljegyzések, másolatok stb.) anyagoknál a feldolgozás, a hiányzó daraboknál pedig a körültekintő kutatómunkán alapuló pótlás és teljes körű újrafeldolgozás. Vagyis a három részmunkaidőben tevékenykedő seniorkutatóból és három doktoranduszból szerveződött kutatócsoportnak a nagy tapasztalatú, akkor már nemzetközi hírű, Györffy vezette akadémikus csapattal kellett volna versenyre kelnie, ráadásul az ő három évtizeden át végzett munkájukat kellett volna négy és fél év alatt részint újra elvégezni. Bár ez valóban illúzióknak bizonyult, a támogatás tudományosan hasznos és eredményes felhasználása érdekében ettől kezdve – abban a reményben is, hogy a későbbiekben is tudjuk biztosítani a munka továbbfolytatását – korlátozottabb célokat tűztünk magunk elé, s az egész anyag rendszerezésére és egyes darabok feldolgozására törekedtünk. Mivel a fentiekben jelezett elméleti kérdésekkel is gyakorta szembesültünk, ezek megoldására kerekasztalainkon tettünk javaslatokat — javaslataink nagyobb részével a kérdésben érdekelt, az MTA BTK TTI középkori témacsoportjában dolgozó szakemberek egyetértettek.

A támogatási összegeket a munkatervbe foglalt költségterv szerint igyekeztünk felhasználni. Az eszköz és a könyvbeszerzés hozzásegített bennünket a legfontosabb segédeszközökhöz, melyek a munkavégzést előmozdították, ezek a pénzkezelő (PPKE BTK) egységeinek leltárába kerültek. A beszerzett könyvek a központi könyvtári katalóguson keresztül helyi használatra ill. könyvtárközi kölcsönzésre elérhetőek a használók számára. A beszerzett – főképp folyóirat- – adatbázisok, melyek a munkavégzéshez igen jó körülményeket biztosítottak, szintén a könyvtár belső rendszerén keresztül tanulmányozhatók. A tervezett eszközök közül egyedül egy könyvszkennert beszerzésére nem került sor, ennek a maradványösszege elköltenél maradt, valami kevés dologi maradvánnyal együtt. A szkennelési munkát egy akadémiai kutatócsoport eszközével végeztük. A személyi költségek közül a maradványt részint az indokolja, hogy időközben a társadalombiztosítási járulékok előnyükre változtak, így tetemes maradvány keletkezett. Másrészt az apparátus fordítására szánt részösszeg nem került kifizetésre, mert a fordítandó szövegek készülségi foka egyelőre nem tette indokolttá a kifizetést. Az utazási keret nagyobb részét hat római és két párizsi tanulmány- ill. konferenciaútra használtuk fel. A római tanulmányút célja a Vatikáni Titkoslevéltár regisztrumköteteteinek a projekt szempontjai szerint történő feltárása ill. tanulmányozása volt, a párizsi tanulmányút a francia Nemzeti Levéltárban őrzött 15. századi kézirat átvizsgálására irányult, melyben a III. Béla-kori ún. jövődelemösszeírás is helyet foglal. Ezen kódex tanulmányozásának a szükségességére Weisz Boglárka előadása hívta fel a figyelmet. Az utazók közül egy konferencia-résztevő (Dreska Gábor) nem szerepelt az eredeti munkatervben, az ő utaztatására megalapozott indoklással a Kollégium elnökének és az irodának az engedélye alapján került sor. A konferenciákon a projekt résztvevői részéről két német nyelvű előadás hangzott el. Ez utóbbiak tudománypolitikai jelentőségét emeli, hogy a konferencia szervezője a *Commission internationale de diplomatique* volt, ami az oklevéltani kutatás nemzetközi koordinációs intézménye, s amelynek korábban Györffy György és Borsa Iván is nagy tekintélyű tagjai voltak. Az ígért tudományos kerekasztalaink biztosították a körülményeket a tudományos eszmecserehez, ezek főként a kiadási elvek elméleti kérdéseire összpontosítottak, ezt tüntet ugyanis a leginkább szakmai konszenzust igénylő kérdésnek. A kerekasztalokra a speciális szakterületek (arab filológia, korai magyar történet) akadémikus képviselőit sikerült megnyernünk, de mellettük az oklevéltanban és paleográfiában érdekelt tudományágak neves szakemberei is szerepeltek (Veszprémi László, Tringli István). A munka során szorosabban vagy lazább formában együttműködtünk a párhuzamos projektekkal, a *Hungaria Pontificiával*, a Tusor Péter vezette vatikáni forrásfeltárási munkálatokkal, a MOL adatbázis-projektjével, több akadémiai

kutatócsoporttal. A fentebbiekben vázolt tapasztalatok miatt a teljes kézirat egyelőre nem készült el, részeredményeink – melyek persze még sok javításra szorulnak – azonban már biztatóak a munka közeli jövőbeni megjelentetését illetően. Amint az a csatolt pdf-file-ből is látszik, elkészült egy olyan tördelőformátum, mely alkalmas arra, hogy a DHA által kínált információkat kezelje, valamint más diplomatikai jellegű forráskiadványokhoz is felhasználható legyen. A leginkább lényeges eredménynek az átörökölt kézirati anyag fizikai egyesítését, rendszerezését és a megóvásáról való gondoskodást látjuk, valamint az egész anyag digitalizálását és egy olyan adatbázisba szerkesztését, mely az oklevélfotók és az elődök kéziratainak fényképei és legépelt és szerkesztett változatai mellett a legfontosabb tudományos segédanyagokat is tartalmazza (cikkek, tanulmányok ill. kézikönyvek; ez utóbbi terjedelme a beszerzett adatbázisoktól függetlenül mintegy 10 GB). Tanulság volt a jövőre nézvést, hogy az eredetileg kijelölt időhatár (1162) mentén nem szerencsés az anyag mechanikus szétválasztása, a korábbi és későbbi darabok ugyanis történetileg és tartalmilag gyakran szorosan összefüggenek egymással (pl. az ún. konkordátumok 1161-ből és 1171/1172-ből); továbbá aránytalan a filológiai munka eloszlása, lévén, hogy a bizánci és a nyugati darabok mind a korszak második felére esnek. A bevezető tanulmány egyelőre nem készült el, ennek oka az időhatáros szétválasztás volt, vázlata és egyes szövegrészei azonban már alkalmasak a megvitatásra. A munka folytatásáról a továbbiakban is pályázati támogatás elnyerésével igyekszünk gondoskodni. Reményeink szerint a kisebb hiányokkal elvégzett kutatómunka garanciáját jelenti egy valóban korszerű, nemzetközi téren sem szégyenleni való, mintaszerű forráskiadvány közeli jövőben való megszületésének.

1.

1134

Felicianus archiepiscopus Strigoniensis silvam Dumbroa, quam Ladislaus I. rex Hungariae post fundationem episcopatus Zagrabiensis eidem ecclesiae dedit, in concilio Waradiensi contra iobagiones Simigienses restituit.

5

- ORIG.: **A** Membrana transversa 300–305 x 415–419 mm. Előlapján balszélen és hátlapján bal szélen levágott chirographum. Alul középen a pecsét súlyától egy háromszögletű hártadarab kiszakadt. A tergo manu saec. XIII. scripta: Privilegium Ladizlai regis super constitutionem Zagrabiensis episcopatus. Privilegium canonicorum. Manu saec. XV. scripta: [...] super possessione et silva [...] Dombro. Arch. Archiep. Zagrab., Priv. n. 1. Photo: Df. 251974. 10
- TRANSCR.: **B** *Gregorius papa IX. a. 1227 Iul. 18 his verbis: ... Te, ... frater ... episcopo, exponente didicimus, quod clare memorie Ladisclaus rex Vngarie populum de Dumbroa cum terra et silva Ç agrabriensi ecclesie contulit intuitu pietatis, sed cum eadem silva fuisset per quondam Sudenam ecclesie predictae subtracta, bone memorie F<elicianus>, Strigoniensis archiepiscopus causa sibi super hoc regia auctoritate commissa eidem ecclesie per diffinitivam sententiam silvam restituit memoratam. Super qua processu temporis Adilbreth, frater Kaladini comitis, Sumigiensis comes et quidam alii moverunt contra predictam ecclesiam coram prefato archiepiscopo questionem, qui cognitis cause meritis diffinitivam pro predicta ecclesia sententiam promulgavit. Nos ergo ... dictas sententias, sicut ... in privilegio confecto exinde continetur, auctoritate apostolica confirmamus et ... tenorem ipsius privilegii de verbo ad verbum presentibus duximus inserendum. Qui est talis: ... Copia in registro Gregorii papae IX. Orig.: Arch. Vat., Reg. Vat. vol. 14 fol. 41^v–42^v.* 15
- TRANSCR.: **B'** *Gregorius papa IX. a. 1227 Iul. 18 cum verbis ut supra - copia partim in Libro Priv. Ep. Zagr. (saec. XIV.) sub titulo: Confirmacio Sedis Apostolice privilegii seu potius sentencie proxime suprascripte usque ad haec verba: constituit episcopatum etc. Ms.: Arch. Archiep. Zagr., Protocolla n. 1, fol. 32^v.* 25
- TRANSCR.: **C** *Liber Priv. Ep. Zagr. (saec. XIV.) sub titulo: Privilegium Ladizlai regis antiquum sub sigillo magno appenso cum corrigia, super quadam silva de villa Dombro. In margine manu coaeva: Dombro. Hic etiam fit mentio de constitutione episcopatus Zagrabiensis. Ms.: ibid. fol. 32^v.* 30
- TRANSCR.: **D** *Karolus i. rex a. 1318 Iul. 4 his verbis: ... frater Augustinus, Zagrabiensis episcopus ... quedam sua et ecclesie sue privilegia a maioribus nostris regibus Ungarie Deo devotis concessa ... exhibuit ... Et privilegii quidem Bele secundi regis Ungarie tenor talis est: copia partim in Libro Priv. Ep. Zagr. (saec. XIV.) sub titulo: Confirmacio Karoli regis duorum privilegiorum iam sepe scriptorum, scilicet unius super silva quadam de Dumbro ... usque ad verba: constituit episcopatum etc.* 35
- TRANSCR.: **D'** *Karolus I. rex a. 1318 Iul. 4 cum verbis ut supra (vide sub C) — in transcripto capituli Quinqueecclesiensis a. 1337 Sept. 26 his verbis: ... Vyzlo, filius Gregorii de Vyzlou, serviens ... Ladislai ... episcopi Zagrabiensis ... exhibuit nobis quoddam privilegium ... K<aroli>* 40

12 *episcopo*] B' *om.* 13 *Vngarie*] B' *Vngarie* 14 *Ç agrabriensi*] B' *Zagrabiensi* 14–15 *Sudenam*] *Sudengnam* B'
16 *eidem ecclesie*] B' *ecclesie eidem* 22 *est talis*] B' *talis est* 34 *tenor*] *add.* D'

2 Aprilis 26. 26 vide B.

... regis Ungarie ... — copia in Libro Priv. Ep. Zagr. (saec. XIV.) sub titulo: Rescriptum duorum privilegiorum, scilicet unius antiquissimi super quadam silva ... Ms.: ibid., fol. 29^v–30^r.

- MENT.: a Petrus, episcopus Sirmiensis et iudices a rege delegati a. 1340 Jun. 26 his verbis: ... episcopus Zagrabiensis ... litteras privilegiales ... capituli Quinqueecclesiensis, privilegia prefati ... Karoli regis Hungarie, Bele secundi et Emerici condam inclitorum regum Hungarie transcribentes nobis presentavit ... in Libro Priv. Ep. Zagr. fol 180; ed.: Smičiklas: CD. X. 563 5
- FACS.: Klaić: Povjest hrvata 155; Šišić: Priručnik 322–323; id.: Povijest 615. Györffy: Chartae ant. Hung. n. 14. 10
- EDD.: Kerceslich: Hist. eccl. Zagrab. I. 1 (A); Pray: Dissert. de S. Ladislao 71–72 (partim, Kerceslich); Ganoczy: Dissert de S. Ladislao 12–13; Farlati: Illyr. sacr. V. 350–351 (Kerceslich); Katona: Hist. crit. II. 484–487 (Kerceslich); Koller: Hist. ep. Quinqueecl. I. 158–160 (B); Fejér: CD. I. 484–486 (sub. a. 1093–1094, Katona); Theiner: Mon. Hung. I. 85–86 (B); Tkalčić: Mon. ep. Zagrab. I. 1–2 (A); id.: Mon. civ. Zagrab. I. 1 (partim, A.); Knauz: Mon. eccl. Strig. I. 85–86 (A); Kukuljević: CD. II. 28–29 (A); Rački: Documenta 158 (partim, Tkalčić); Smičiklas: CD. II. 42–43 (Kukuljević); Šišić: Priručnik 368–369 (A); Györffy: Chartae ant. Hung. 45 (A); Györffy: Árpád-kori okl. 49–50. 15
- TRADD.: Szovák, Árpád-kori okl. 128–129. 20
- REG.: Szentpétery
- COMM.: Kerceslich: ...; Farlati: Illyr. sacr. V. 331–336, 348–352; Katona: Hist. crit. II. 483–497; Pesty: Die Entstehung Croatiens. 1881; Klaić: Slavonien von X. bis XIII. Jh. 1882; Pesty: Száz levél Horvátországról 1885; Ortvay: Magyaro. egyh. földl. II. 670–686; Pauler: M. nemz. tört. I. 221–222 = I.² 171; Hóman, Turul 28 (1910) 100–113 = Hóman B. munkái II. 696–722; Šišić: Priručnik 322–368; Tagányi, Tört. Szle ? (1916) 567; Šišić: Gesch. d. Kroaten 346–348 = Povijest 615–618; Szentpétery: M. oklevéltan 72; Deér, Jancsó Eml. 116–7 = id.: A magyar-horvát kezd. 22–23; id., Arch. Eur. Centro–Or. 2 (1936) 23–25; Györffy, Századok 92 (1958) 573 = id.: Tanulmányok 85; Kumorovitz, Études Hist. I. 273 = id.: Erste Epoche 21 = id., Századok ? (1963) 15; Guldescu: History of Medieval Croatia 1964. 177; Györffy, Magyaro. tört. 1984. I/2. 918–919. 25 30

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Regnante nobilissimo rege Ladisclauo, Strigoniensis vero ecclesie primatum Acha g[u]bernante et Baaciensi archiepiscopo Fabiano existente, Bespremensi episcopo Cosma, pallatino comite Julia, Semegiensi comite Grab predictus rex divina gracia inspirante, horum ceterorumque nobilium consilio Zagra[bien]sem constituit episcopatum, videlicet ut quos error idolatrie a Dei cultura extraneos fecerat, episcopalis cur[a] ad viam veritatis reduceret. Ad instruendam ergo huius plebis ignorantiam quendam Boemicum venerabilis vite v[i]rum nomine Duch idoneum repperit, quem eidem ecclesie pastorem per suum c[apel]lanum 35

33 In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen] AIN NOMINE PatRiS et filii et SpirituS sancti AmeN | B– D' litteris minusculis scriptum Ladisclauo] Ladizlao DD' 34 primatum] om. D Baaciensi] Baatiensi B, Bachiensis DD' 35 Bespremensi] Vesprimiensis BB' D, Besprimensi C Cosma] Cozma D, Casma D' pallatino] palatino B, B', C, D' Semegiensi] Simigiensi D, D' Grab] Graab D' 36 nobilium] om. C Zagra[bien]sem] Çagrabiensem B episcopatum] hoc verbo terminatur textus B' D 37 idolatrie] ydolatrie B, C, D' 38 instruendam] inst'r'uendam A 39 Duch] Dwch D' idoneum] ydoneum C repperit] reperit C, D'

Fanciam delegavit, qui [et]iam illi ecclesie officinarios de Semigiensi et Zalensi comitatu ordinavit. Preterea alter capellanus Cupan nomine precepto eiusdem regis dedit eidem ecclesie populum de Dumbroa cum terra et silva sibi appendente. Transacto igitur non parvo tempore, regnante rege Stephano, predicto vero Fancica illius ecclesie episcopatum tenente a quodam viro nomine Sudeng[na] de predicta silva ecclesie iniuria illata est. Quod episcopus egre ferens ad regis patrocini-
 5
 um confugit, qui totam caus[am] Feliciano Strigoniensi archiepiscopo discutiendam commisit. Illius ergo ecclesie adversarii ad iudicium vocati, cum ad determinatum diem venire nolissent, nec L pensas secundum legem terre persolvere potuissent, archiepiscopi iudicio predicta silva per pristaldum Ysaac nomine ecclesie restituta est, et quamdiu F[anc]ica illi ecclesie prefuit, nullus ei aliq[ua]m iniuriam inferre presumpsit. Defuncto igitur [re]ge Stephano, piissimus Bela di[vina]
 10
 gracia largiente Pann[onie] scepra feliciter gubernanda suscepit, cuius gracia predictus Fancica ad Baaciensem archiepiscopatum translatus est, Zagrabiensi vero ecclesie Macilinus Iherosolimitanus canonicus episcopus ordinatus est. Tercio igitur episcopatus sui anno Adilbreth, frater Kaladini comitis Sumigiensis comes una cum Clanisa et Petro, fratre eius et Sudangna aliisque quam pluribus eiusdem terre melioribus de predicta silva in concilio Waradiensi tempore Walterii episcopi
 15
 ante Felicianum Strigoniensem archiepiscopum litigium renovavit. Cuius iudicio II episcopi, videlicet Fancica Baaciensis et Macilinus Zagrabiensis salva episcopali dignitate pro iusticia sancte ecclesie veritatem dixerunt, III vero de nobilioribus eiusdem ecclesie scilicet Barkis, Mahal, Dersihna super sacrum altare Waradiensis ecclesie i[n] presentia canonicorum iuraverunt, Augustino Strigoniensis ecclesie c[a]nonico existente pristaldo. Quod factum est anno d[ominice] incarnationis
 20
 MCXXXIII, epacta XXIII, VI Kalendas Maii. A[rchi]episcopus vero volens suum iudicium immobile [per]manere alterum eis pristaldum nomine Marcellum, filium Gira comitis dedit, qui priore pristaldo scilicet predicto Ysaac premonstrante singulas metas renovavit et ecclesie silvam ea
 25
 condicione restituit, ut nullus in ea omnino sine consensu episcopi quicquam agere presumat vel [v]enando vel aliquid de ea auferendo vel intromittendo. Huius rei testes sunt archiepiscopi iudicio assidentes, Nicolaus [N]itriensis episcopus, Euzidinus comes de Saunic, Geuril, filius Andree comitis, Laurentius, filius Salomonis canon[ici Waradie]nsis ecclesie Benedictus custos, Opus decanus, Saebastianus.

1 Fanciam] Fanticam **B**, Fancikam **D'** Semigiensi] Symgiensi **D'** Zalensi] Çalensi **B** 2 eidem] *om.* **B** ecclesie] supradicte *add.* **B** 3 Dumbroa] Dombro **D'** non] inde **B** 4 Fancica] Frantica **B**, Fantika **D'** 5 Sudeng[na]] Sudengen **B**, Sudeгна **C** 6 Strigoniensi archiepiscopo] archiepiscopo Strigoniensi **D'** commisit] conmisit **C**, **D** 8 L] quinquaginta **B** archiepiscopi] archiepiscopo **D'** 9 pristaldum] pristallum **B** Ysaac] Isaak **D'** F[anc]ica] Frantica **B**, Fantika **D'** 11 gracia] *om.* **D'** Fancica] Fantica **B**, Fantika **D'** 12 Baaciensem] Bachiensem **D'** archiepiscopatum] episcopatum **D'** Zagrabiensi] Çagrabiensi **B** ecclesie] ecclesiam **D'** Macilinus] Machilinus **D'** Iherosolimitanus] Ierosolimitanus **B**, **C**, **D'** 13 Adilbreth] Adilberth **D'** 14 Sumigiensis] Sumugiensis **B**, Symigiensis **D'** Clanisa] Danisa **C**, Danissa **D'** aliisque] aliis **D'** 15 Walterii] Gualteri **B**, Waltherii **C** 16 Strigoniensem] Strigoniēp̄n **B** litigium] *om.* **D'** Cuius] Tunc **D'** II] duo **B**, **C**, **D'** 17 Fancica] Fantica **B**, Fantika **D'** Baaciensis] Bachiensis **D'** Macilinus] Machilinus **D'** 17–18 sancte ecclesie] ecclesie sancte **D'** 18 III] tres **B**, **C**, **D'** Mahal] Maal **B**, Machal **D'** 18–19 Dersihna] Detsibna **B**, Dorsyhna **D'** 19 Augustino] Austino **B** 20 pristaldo] pristallo **B** | existente pristaldo]prestaldo existente **D'** 20–21 incarnationis] incarnationis **B** 21 MCXXXIII] M^o C^o XXX° IIII **B**, M^o C XXX IIII **C**, M^o C^o tricesimo quarto **D'** XXIII] XIII **C** VI] *om.* **D'** Maii] Marcii **D'** suum iudicium] iudicium suum **D'** 22 Gira] Gyra **D'** 23 pristaldo] pristallo **B**, prestaldo **D'** Ysaac] Isaak **D'** 24 condicione] conditione **B** nullus] *om.* **D'** quicquam] quitquam **C** 24–25 vel [v]enando] *om.* **D'** 26 assidentes] existentes **B** Nicolaus] Nycolaus **B** [N]itriensis] Nytriensis **B** Saunic] Saunich **B**, Gairnik **D'** Geuril] Geuryl **D'** 28 Saebastianus] Sebastianus **B**, **C**, **D'**